

Šlosar, Dušan

[Hauser, Přemysl. Tvoření podstatných jmen v době národního obrození]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1981, vol. 30, iss. A29, pp. [125]-126

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100395>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE — REFERÁTY — ZPRÁVY

Přemysl Hauser: Tvoření podstatných jmen v době národního obrození.
Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1979, 202 str.

Proces charakterizovaný názvem a nadto další způsoby obohacování slovní zásoby (přejímání, kalkování, oživování zapomenutých slov), a to ku prospěchu věci, neboť tyto způsoby se vzájemně prolínají, jsou námětem monografie, která doplňuje a precizuje naše poznatky o velmi důležitém období vývoje novodobé spisovné češtiny, v němž byl slovtvorný proces výrazně ovlivňován voluntaristickým působením. V úvodních oddílech autor stručně rekapituluje teorii a kritiku obohacování slovní zásoby v oné době. Jeho konstatování o uzavřeném množství derivačních prostředků v historické době však není přesné: během historické doby nové přípony vznikaly, např. sufixy dějových jmen *-ka* a *-ot*; specifíčnost obrození spočívá v tom, že sice nové prostředky nevytvořilo, ale zato oživilo značné množství slovtvorných typů, a to tím způsobem, že byly aktivizovány prostředky i okrajového charakteru a uvedeny do nových funkcí.

Po úvodu přistupuje autor k sledování formací patřících jednotlivým slovtvorným kategoriím a typům; při jejich vymezení se přidržuje Dokulilova Tvoření slov v češtině I a materiálového popisu Tvoření slov v češtině II. Dokladový korpus tvoří materiál získaný rozsáhlou excerpcí z několika desítek děl obrozené beletrie, novin i naukové literatury a dále z Jungmannova slovníku. Autor tento materiál konfrontuje s údaji o obdobných typech, pokud je o nich zmínka ve starších popisech, např. u Rosy nebo u Dobrovského, a dále se stavem v nové češtině, ev. i ve slovenštině. Cenné je konstatování stylové a funkční platnosti nově vytvořených formací: většina z nich sloužila odborné terminologii, ale novou derivací (či kompozicí) vznikla i stylisticky příznaková slova básnická. Výklady jsou často doplněny statistickými tabulkami ilustrujícími zastoupení jednotlivých typů nebo sledujícími jejich výskyt ve starším jazyce, za obrození a v současnosti.

K autorovým údajům o stavu ve starém jazyce máme několik dílčích či detailních připomínek: *našinec* je slovo doložené už v 16. století (BlahGram); jména na *-oun* jsou už ve staré češtině poměrně častá: *jedloun, hrdloun* (Klar), *vokoun, slahoun, pěstoun* (VelNom); slovo *jepice* nevytvořil Jungmann, je doloženo už u Klareta; formací se sufixem *-ina* bylo ve střední době (Vel, Kom) více, než připouští autor; slovo *družba*, „ženichův druh“ je staré; *kolba* (už staročeské) není přejetí z němčiny; slovo *trubec* není fundováno substantivem *trouba*, ale je to přetvoření staročeského *troup*. Při této příležitosti opravme také několik detailů ze slovanského materiálu: rus. „žába“ = *ljaguška*, obrozené *lakuška* je tedy výsledkem výrazné hláskové adaptace; adjektivum *bodryj* bylo přejato z ruštiny; údajně polské předlohy *dohadka* a *rozčína* nejsou v citované hláskové i grafické podobě možné, *rozczyn* je nadto v dnešní polštině maskulinum; sufix *-uška* u živočišných pojmenování je spíš přejetí z ruštiny než formant s původní funkcí deminutivní.

Tu a tam se také nabízí jiná možnost interpretace, než jakou naznačil autor; tak např. dějová jména na *-ka* stěží lze charakterizovat jako ženské protějšky dějových jmen se sufixem *-ek*; u abstrakt by takové přechylování nemělo žádný smysl. Činitelská jména typu *skrabal* geneticky nejsou substantivizovaná participia I-ová, nýbrž, jak ukázal F. Kopečný,

představují rozvinutí starobylého typu deverbálních adjektiv s významem obvyklosti. Nepravděpodobný je názor, že některá jména, jako *modlitba*, *selba*, jsou odvozena z infinitivu; jde tu o sufixovou variantu *-tba*. Doklad z P. Šedivého *sama se jim za správci a vůdci postavila* je morfologický archaismus, vzdor autorovu názoru však formově náležitý (akuzativní *ja*-kmenová koncovka). Substantiva jako *necuda*, *nemrava* nelze bez nesnázi vykládat jako předponové odvozeniny; jsou to názvy nositelů vlastností derivované z prefixovaných adjektiv.

Kladem práce, který převažuje nad detaily uvedeného rázu, je důsledné zření k funkci nových útvarů. Tímto aspektem studie převyšuje většinu soudobých slovtvorných popisů. Odlišování terminologických vrstev od útvarů běžného jazyka a těch zase od stylisticky příznakových poetismů má pro hodnocení a řazení formací zásadní význam. Práce také doplňuje naši znalost vlivu teritoriálních dialektů na rozmnožování slovní zásoby; přímý lexikální vliv byl — vzdor očekávání obrozenou — sice nepatrný, ale výrazný zato byl v aktivizaci okrajových (nebo ve spisovném jazyce vůbec neexistujících) slovtvorných typů. Studie dále ukazuje (například na názvech nositelů vlastností), že slovtvorné možnosti vytvořené obrozeni byly tak bohaté, že v pozdějším vývoji ani nebyly všechny využity. Je také zřejmé ovlivnění jinými slovanskými jazyky: bezformantová dějová jména, která se v oné době prezentují jako zvlášť dynamický typ, jsou ve skutečnosti z velké části přejata z polštiny a ruštiny.

Ovšem hlavním přínosem Hauserovy monografie je interpretovaný bohatý materiál sám; ten nám ukazuje, jak byla modifikována kontinuální linie slovtvorného vývoje substantiv, jakými prostředky se to dalo a s jakými záměry. Autor tak přispěl výrazným podílem do postupně skládané mozaiky historického vývoje české slovtvorby.

Dušan Šlosar

Josef Vintř: Die ältesten tschechischen Evangeliare.

Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion. Slavistische Beiträge sv. 107, München 1977, 368 str.

Studie se zabývá analýzou všech dosud známých rukopisů prvního překladu evangelií: zlomkem A (v Národním muzeu v Praze), C (rovněž v Nár. muzeu), D (ve Státním archivu v Brně), rukopisem S (Seitenstetten), R (Rajhradským, v Univerzitní knihovně v Brně) a W (v Rakouské národní knihovně ve Vídni). Zvláštností studie je, že analýza je vedena dvěma metodami: textologicko-filologickou a lingvistickou. První, filologická část udivuje šíří záběru: mimo jiné podle vodoznaku zjišťuje, že rukopis Seitenstettenský a Rajhradský byly napsány na stejném papíru, a to asi v 70. nebo 80. letech 14. století. Nebo aplikace liturgické historie přináší poznatek, že původní překlad (všechny dochované zlomky a rukopisy jsou opisy) byl pořízen před r. 1311, protože ještě neobsahoval tehdy zavedené perikopy pro svátek Božího těla a sv. Trojice; tyto části byly přeloženy dodatečně na rukopis R. Hlavní poznatky textologické analýzy však spočívají v zjištění, že jde o překlad latinského textu, a to nikoli z Vulgáty, nýbrž z verze předcházející Sorbonnskou bibli, z bible Alkuinovy. Jeho ojedinělé paleoslovenismy jsou zřejmě zbytkem ústní tradice. Analýza opisovačských chyb a překladových inovací vede k rekonstrukci filiace, složitější, než je dosavadní Vašicova; předpokládá totiž více dochovaných variant archetypu X (X⁰, X₁, X₂, X₃), z nichž nejstarší byl zřejmě napsán primitivním pravopisem.

Pečlivá práce Vintřova vzbuzuje respekt, a proto jsou její výsledky přijatelné (tím spíše, že jsou potvrzeny v další části analýzy; o tom viz dále). Proto přičiníme jen drobné připomínky. Autor právem konstatuje vyspělost původního překladu (ve srovnání s nímž znamenají inovace v rukopisu W, kolacionovaném asi s latinskou verzí, někdy krok zpět). Avšak jeho obdiv nad překladatelovou odvahou užívat výrazů a obrátů ze živého jazyka v posvátném textu (str. 81) je třeba modifikovat poukazem na to, že stylistické rozpětí konstituující se spisovné češtiny (archetyp mohl být prvním rozsáhlým staročeským textem!) bylo podstatně menší než později a o alternativu výběru mezi „hovorovým“ a „vznešeným“ prostředkem tu mohlo jít málokdy (jiná už byla situace o půlstoletí později). Další poznámka se týká interpretačního detailu: staročeské *hróza židovská* bylo vyjádření, které nespecifikovalo objektový nebo subjektový vztah, proto vzdor autorovu přesvědčení je to adekvátní překlad lat. *metus Iudaeorum*; teprve v dalším vývoji se taková adjektiva specializovala na vyjádření vztahu k subjektu, kdežto vztah k objektu byl vyjadřován adnominálními (předložkovými) spojeními.

Lingvistická charakteristika vycházející z metody pražské školy, tvůrčím způsobem rozvíjené, obírá se analýzou lexikální, syntaktickou, morfologickou a konečně fonologickou.